

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ОДЕСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

**Методичний посібник
до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота**

**ОДЕСА
ФОП Бондаренко М.О.
2023**

УДК 364-7(072)
С692

Укладачі:

Т. П. Хлівнюк, кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи;
К. О. Кулава, старший викладач кафедри соціальної роботи.

Рецензенти:

Л. М. Дунаєва, доктор політичних наук, професор кафедри соціальної роботи
ОНУ імені І. І. Мечникова;
М. К. Кременчуцька, кандидат психологічних наук, професор кафедри
диференціальної та спеціальної психології ОНУ імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано Вченою радою факультету
Психології та соціальної роботи ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол №1 від 20.09.2023*

Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : методичний посібник
С692 до практичних занять та самостійної роботи для здобувачів першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота /
уклад.: Т. П. Хлівнюк, К. О. Кулава. – Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2023. –
78 с.

Пропоновані методичні рекомендації допомагають при підготовці до відповідей на практичних заняттях та підготовці до самостійного виконання завдань. Увагу приділено формуванню теоретичним основам соціальної роботи з різними категоріями клієнтів та наданню їм соціальних послуг.

Розраховано для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота факультету психології та соціальної роботи ОНУ імені І.І. Мечникова.

УДК 364-7(072)

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1. Теоретичні основи соціальної роботи з різними категоріями клієнтів. визначення основних понять	6
Тема 2. Типологія клієнтів соціальної роботи	8
Тема 3. Професійно-етичні основи соціальної роботи з різними категоріями клієнтів	10
Тема 4. Поняття соціального виключення та дискримінації різних категорій клієнтів соціальної роботи. імпауермент (наснаження) клієнтів	12
Тема 5. Соціальна робота з дітьми групи ризику	14
Тема 6. Соціальна робота з молоддю	17
Тема 7. Соціальна робота з особами похилого віку	19
Тема 8. Соціальна робота з особами з інвалідністю	21
Тема 9. Соціальна робота з віл/снід інфікованими	24
Тема 10. Соціальна робота з особами, що зазнали булінгу, дискримінації жорстокого поводження або гендерно- зумовленого насилля	27
Тема 11. Соціальна робота з особами без визначеного місця проживання	32
Тема 12. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, які позбавлені батьківського піклування	37
Тема 13. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами	41
Тема 14. Соціальна робота з біженцями	44
Тема 15. Соціальна робота з учасниками бойових дій	49
Тема 16. Соціальна робота з особами, що повернулися з місць позбавлення волі	53
Тема 17. Соціальна робота з юними матерями, попередження відмов від новонароджених.	56
Тема 18. Соціальна робота з особами, що зазнали насилля	59
Тема 19. Соціальна робота з особами, які мають наркотичну та алкогольну залежність	62
Тема 20. Соціальна робота з особами, які схильні до суїцидальної поведінки	65
Тема 21. Соціальна робота з паліативними хворими	68
Тема 22. Соціальна робота з клієнтами постраждалими від торгівлі людьми .	71
Рекомендована література	74

ПЕРЕДМОВА

Методичний посібник з курсу «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів» розроблений на кафедрі соціальної роботи ОНУ імені І.І. Мечникова на основі освітньої програми підготовки здобувачів освітнього рівня «бакалавр» відповідно до навчального плану для спеціальності 231 «Соціальна робота».

Актуальність курсу

«Соціальна робота з різними категоріями клієнтів»

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні протягом багатьох років, нестабільна політична та фінансова ситуація, військові дії на Сході країни сприяють збільшенню у суспільстві тих категорій населення, які нездатні самотійно подолати життєві труднощі та потребують державної підтримки і допомоги. До найбільш вразливих категорій населення, таких як малозабезпечені, люди похилого віку, люди з особливими потребами, нарко- та алкозалежні, безробітні, додалися внутрішньо переміщені особи, ветерани, тощо. Усе це потребує підготовки соціальних працівників, здатних надавати якісну та своєчасну допомогу з урахуванням нових життєвих реалій. Дисципліна «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів» розроблена із метою забезпечення суспільних вимог з підготовки таких фахівців.

Мета: формування у здобувачів освіти знань про основи соціальної роботи з різними категоріями клієнтів та підготовка здобувачів освіти до свідомого, активного та вмілого використання принципів та критеріїв вибору змісту, форм та методів соціальної роботи з різними клієнтами соціальної роботи, а також підготовка кваліфікованих фахівців шляхом засвоєння ними теоретичних знань, понять, принципів соціальної роботи з різними категоріями клієнтів в Україні та вивчення напрямів діяльності державних і громадських організацій, що надають допомогу та підтримку визначеній цільовій аудиторії.

Досягнення зазначеної мети сприятиме формуванню у майбутніх фахівців професійних вмінь та навичок визначення шляхів і способів організації допомоги різним категоріям клієнтів.

Завдання:

- сформувати вміння визначати категорію клієнта соціальної роботи;
- надати знання про конкретні категорії клієнтів соціальної роботи;
- сформувати вміння виявляти потреби і запити клієнтів;
- визначити підходи до визначення категорій клієнтів соціальної роботи;
- сформувати знання щодо особливостей запобігання стигматизації різних категорій клієнтів соціальної роботи;
- проаналізувати особливості технології ведення випадку у роботі з різними категоріями клієнтів;
- вивчити ролі та функції різних соціальних інституцій у сфері соціальної роботи з різними категоріями клієнтів, а також уміння, планування та організацію соціальної роботи з різними категоріями клієнтів;
- ознайомити студентів із специфікою налагодження взаємодії та партнерства з організаціями, що здійснюють соціальну роботу з різними категоріями клієнтів;
- проаналізувати дії фахівців, що займаються соціальною роботою з різними категоріями клієнтів, надати рекомендації щодо оптимізації та модернізації такої діяльності.

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ

1. Визначення поняття «клієнт соціальної роботи».
2. Визначення поняття «об'єкт соціальної роботи».
3. Поняття клієнтської групи.
4. Еволюція поняття «клієнт соціальної роботи».

Методичні рекомендації:

У практиці соціальної роботи клієнтом прийнято називати особу, яка знаходиться в складних життєвих обставин (СЖО) та потребує соціальної допомоги.

Складними життєвими обставинами (СЖО) згідно з законом України «Про соціальні послуги» є - обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини (СЖО): похилий вік, часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті, невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування, психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин, інвалідність, бездомність, безробіття, малозабезпеченість особи, поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків, ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини, втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі, жорстоке поводження з дитиною, насильство за ознакою статі, домашнє насильство, потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Клієнтом соціальної роботи прийнято називати особу, яка самостійно та особисто звернулася за допомогою до соціального працівника, а **об'єктом** - особу, яка потребує допомоги соціального працівника, але не виявляє бажання отримувати цю допомогу або не дає згоди на роботу фахівця з ним (див. табл.).

Клієнт	
Походження слова	Від лат. <i>cliens</i> — громадянин, який юридично залежав від свого патрона (опікуна)
Загальне тлумачення	Постійний відвідувач, замовник, покупець тощо. Особа, що доручила ведення своїх справ адвокату чи іншому фахівцю.
Розуміння у соціальній роботі	Окремі особи, групи осіб, їхні родичі, сім'ї, громади, які не можуть самостійно подолати свої труднощі і проблеми, вийти з життєвої кризи, функціонувати самостійно, і тому їм потрібна стороння допомога фахових соціальних працівників

Джерело: Семігіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с

Потенціальними клієнтами соціальної роботи (групами ризику) можуть виступати індивіди або групи осіб, які зазнають або мають більшу ймовірність зазнавати негативних соціальних явищ.

Джерело: Семігіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с; Закон України «Про соціальні послуги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Клієнтська група – група, до якої входять певні категорії клієнтів, відповідно до типу, що потребують допомоги у вирішенні конкретних питань пов'язаних з їх складними життєвими обставинами.

Питання для самоперевірки:

1. Поняття «клієнт соціальної роботи»;
2. Поняття «об'єкт соціальної роботи»;
3. Визначити різницю між «об'єктом» та «клієнтом» соціальної роботи;
4. Поняття СЖО;
5. Поняття «Груп ризику» та їх характеристика;
6. Поняття клієнтської групи та їх характеристика;

Завдання для самостійної роботи:

1. Типологія особистості Disc (Дайджест);
2. Історичні аспекти становлення соціальної роботи з різними категоріями клієнтів (Доповідь);
3. Особливості роботи з різними категоріями клієнтів(Доповідь).

Рекомендовані джерела [27, 32].

ТЕМА 2. ТИПОЛОГІЯ КЛІЄНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Типологія клієнтів за змістом надання соціальних послуг;
2. Типологія клієнтів за способом надання соціальних послуг;
3. Типологія клієнтів за місцем надання соціальних послуг;
4. Типологія клієнтів соціальної роботи за універсальними ознаками;
5. Типологія клієнтів соціальної роботи за специфічними ознаками;
6. Типологія клієнтів соціальної роботи за ознаками емоційного реагування.

Методичні рекомендації:

Типологія клієнтів соціальної роботи визначається за різними критеріями:

- за сферою соціальної роботи (система соціального захисту населення,

система охорони здоров'я, система освіти, соціальна робота в пенітенціарних закладах тощо);

- за змістом, способом і місцем надання соціальних послуг: - за особливостями різних категорій (вік, стать, соціальний статус тощо).

За змістом надання соціальних послуг визначають наступні типи клієнтів, які потребують переважно: соціально-побутових послуг, соціально-медичних послуг, соціально-економічних послуг, соціально-юридичних послуг, інформаційних послуг.

За способом надання соціальних послуг: користувачі соціальних послуг у відкритій системі надання соціальних послуг та користувачі соціальних послуг у закритій системі.

За місцем надання соціальних послуг визначають клієнтів: за місцем проживання особи, у стаціонарних інтернатних установах та закладах, у реабілітаційних установах та закладах, в установах та закладах денного перебування, в установах та закладах тимчасового або постійного перебування, у територіальних центрах соціального обслуговування, в інших закладах соціальної підтримки, догляду.

Також визначають категорії клієнтів **за ознаками емоційного реагування** при взаємодії з соціальними установами, а саме: «агресори», «ввічливі» і «німі».

Питання для самоперевірки:

1. Характеристика типології клієнтів за змістом надання соціальних послуг.
2. Характеристика типології клієнтів за способом надання соціальних послуг.
3. Характеристика типології клієнтів за місцем надання соціальних послуг.
4. Характеристика типології клієнтів соціальної роботи за універсальними ознаками.
5. Характеристика типології клієнтів соціальної роботи за специфічними ознаками.

6. Характеристика типології клієнтів соціальної роботи за ознаками емоційного реагування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Спеціальні категорії клієнтів соціальної роботи(доповідь).
2. Сучасні тенденції соціальної роботи з особливими групами клієнтів у різних країнах світу (презентація).
3. ЗУ «Про соціальні послуги» (дайджест).

Рекомендовані джерела [27, 10, 24].

ТЕМА 3. ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

1. Особисті якості соціального працівника в роботі з різними категоріями клієнтів.
2. Професійні компетентності соціального працівника в роботі з різними категоріями клієнтів.
3. Моделі прийняття рішень соціальним працівником в роботі з різними категоріями клієнтів.
4. Етичний кодекс соціального працівника в роботі з різними категоріями клієнтів.

Методичні рекомендації:

Сукупність особистісних якостей втілюється у стилі поведінки соціального працівника і системі стосунків, які він формує. Серед них виділимо насамперед такі: гуманістична спрямованість, особиста і соціальна відповідальність, загострене відчуття добра й справедливості, власна гідність і повага гідності іншої людини, терпеливість, ввічливість, порядність, емпатичність, готовність зрозуміти клієнта й прийти йому на допомогу, стриманість, адекватність самооцінки, щирість, щедрість, соціальна адаптованість.

Професійні межі соціальної роботи – межі компетенції соціального працівника і професійної дистанції між фахівцем і клієнтом. Ці межі зумовлені фаховими вміннями і компетенцією, ціннісними настановами і морально-етичними нормами, вмінням органічно застосовувати та поєднувати різноманітні форми і методи соціальної роботи, обов'язками соціального працівника і використовуваною моделлю прийняття рішень.

Звернемо увагу на моделі прийняття рішень соціальних працівником (див. рис.).

Джерело: Семігіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с

Етичний кодекс соціального працівника визначає стосунки з клієнтами, установою, в якій працює фахівець, колегами, суспільством тощо. Деякі положення етичного кодексу однозначно визначають поведінку соціального працівника.

Питання для самоперевірки:

1. Характеристика особистих якостей соціального працівника в роботі з різними категоріями клієнтів.
2. Визначити професійні компетентності соціального працівника в роботі з різними категоріями клієнтів.
3. Охарактеризувати моделі прийняття рішень соціальним працівником в роботі з різними категоріями клієнтів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Причини етичної регламентації соціальної роботи (доповідь).
2. Функції етики соціальної роботи та їх характеристика (презентація).
3. Етичний кодекс соціального працівника в роботі з різними категоріями клієнтів (реферат).

Рекомендована література:[27, 34].

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ ТА ДИСКРИМІНАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ КЛІЄНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ. ІМПАУЕРМЕНТ (НАСНАЖЕННЯ) КЛІЄНТІВ

1. Поняття соціального виключення.
2. Аспекти подолання соціального виключення різними категоріями клієнтів соціальної роботи.
3. Недопущення стигматизації та дискримінації різних категорій клієнтів соціальної роботи.
4. Поняття імпауерменту (наснаження) клієнтів.

Методичні рекомендації:

Часто клієнти соціальної роботи зазнають соціального виключення або дискримінації, тобто упередженого та негативного ставлення, яке ґрунтується на певних характеристиках, таких як раса, стать, релігія, етнічність. Таке ставлення

спирається на стереотипи – відносно стійкі уявлення про соціальне явище, соціальний статус або об'єкт (конкретного індивіда або групу), що є, як правило, спотвореним, оскільки базується на поверхневих характеристиках або надмірному узагальненні характеристик, спостережуваних у деяких членів групи. Соціальне виключення – це реальне або уявне, повне або часткове вилучення суспільством зі своїх лав однієї особи або групи людей, позбавлення чи обмеження їх доступу до суспільних ресурсів, структур і інститутів.

Клієнти соціальної роботи інколи піддаються стигматизації. Стигма – це надзвичайно сильний соціальний ярлик, який радикально змінює самоконцепцію індивіда і його соціальну ідентичність. Стигму також розглядають як процес дискредитації індивіда через приписування йому соціальне негативних рис чи характеристик, які сприймаються в даному середовищі як принизливі, спричиняють пов'язані з цим негативні суб'єктивні переживання.

Наснаження (імпауермент) – це такий процес спонукання і підтримки клієнта, який приводить до формування в особи (особливо тих, хто потрапив у складні життєві обставини) активного і конструктивного ставлення, спроможності брати відповідальність за свої дії та власне життя. В результаті клієнти стають спроможними самостійно долати життєві труднощі, а не очікувати, коли хтось щось зробить для них. Це не означає, що клієнтові не потрібна допомога. Це інший характер допомоги, коли клієнт є партнером, сам приймає рішення і співпрацює з вами. Допомога полягає в тому, щоб наснажити людину вірою у власні сили, всебічно інформувати, сприяти в пошуках варіантів розв'язання проблем, емоційно підтримати тощо

Питання для самоперевірки:

1. Поняття соціального виключення.
2. Характеристика аспектів подолання соціального виключення різних категоріями клієнтів соціальної роботи.
3. Недопущення стигматизації та дискримінації різних категорій клієнтів соціальної роботи.
4. Поняття імпауерменту (наснаження) клієнтів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Орієнтація на потреби та ресурси різних категорій клієнтів соціальної роботи (доповідь).
2. Антидискримінаційна комунікація з різними категоріями клієнтів соціальної роботи (доповідь).
3. Реалізація принципу наснаження як запорука ефективності соціальних послуг різним категоріям клієнтів соціальної роботи (реферат).

Рекомендовані джерела [7, 27, 20].

ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ГРУПИ РИЗИКУ

1. Поняття «групи ризику». Поняття «діти групи ризику».
2. Характерні риси дітей групи ризику.
3. Практична робота соціального працівника з дітьми групи ризику.
4. Основні напрями діяльності соціального працівника з дітьми групи ризику.
5. Корекційна соціальна робота з дітьми групи ризику.

Методичні рекомендації:

Діти групи ризику – це та категорія дітей, яка в силу визначених обставин свого життя більше за інші категорії піддається негативним зовнішнім впливам з боку суспільства та його кримінальних елементів, що стали причиною дезадаптації неповнолітніх.

Необхідно виокремити: дітей з інвалідністю, дітей з неповних родин, дітей з малозабезпечених родин, «дітей вулиці», кинутих дітей, дітей-утікачів, дітей-сиріт, дітей, які страждають на алкоголізм, токсикоманію, наркоманію, дітей-правопорушників, дітей соціально-педагогічної занедбаності, дітей, які зазнали насильство, дітей девіантної поведінки. Детальна інформація щодо соціальної роботи з окремими категоріями дітей надана в наступних розділах.

Причини потрапляння дітей до груп ризику можуть бути різні: пияцтво батьків, їхня асоціальна поведінка; сексуальне розбещення батьками власних дітей, торгівля ними; жорстоке ставлення до дітей (побої, побиття, голод); відсутність даху над головою, блукання разом з батьками без засобів на існування; втечі з дому, конфлікти з однолітками тощо. При цьому неможливо виділити одну головну причину, що послужила чинником ризику.

Проте досить точно встановлено, що дітям групи ризику властива одна **загальна характерна риса** – порушення соціалізації в широкому розумінні слова: нездатність адаптуватися до незнайомого середовища, до нових обставин, злочинство, утрата цінності людського життя, жорстокість, агресивність, втрата інтересу до знань, навчання та праці, лінощі, відсутність ціннісних орієнтацій, норм моралі, дурні звички (вживання алкоголю, наркотиків, паління, токсикоманія).

Профілактична робота з дітьми та їх сім'єю, насамперед, передбачає своєчасно здійснені дії, які спрямовані на: забезпечення умов для вирішення вікових завдань (природно-культурних, соціально-культурних, соціально-психологічних), попередження-можливих фізичних, психологічних чи соціокультурних відхилень в окремих дітей; збереження, підтримка й захист нормального рівня життя і здоров'я дітей; сприяння дітям у розкритті їхніх внутрішніх потенціалів. Профілактична робота ведеться через сім'ю, педагогічний колектив, опікунів та інших дорослих, які впливають на становлення й формування особистості дитини.

Основні напрями діяльності соціальних працівників: координація й кооперування діяльності сім'ї, закладів освіти та різних інститутів виховання, просвітництво й консультивання батьків, щодо вікових та індивідуальних особливостей дитини, просвітницька діяльність із підлітками та юнаками, щодо формування навичок здорового способу життя, патронаж і соціальний супровід неблагополучних родин, діагностика віктимності родин, виявлення віктимогенних чинників і віктимних дітей, робота з віктимогенними родинами та віктимними дітьми, створення умов для розвитку дитини у мікросоціумі

(організація сімейних дитячих садків, ігрових груп і групових занять), створення умов для позитивного вільного проведення часу родини з дітьми, створення різних за змістовною спрямованістю клубів та організацій, організація та проведення заходів, спрямованих на задоволення інтересів підлітків і юнаків із використанням масових і групових форм взаємодії.

Корекційна робота з дітьми в галузі соціальної роботи передбачає проведення відповідних заходів, починаючи з дошкільного віку, і посилення цієї роботи в підліткових колективах. З цією метою соціальними працівниками спільно з психологами розробляються корекційні програми, які охоплюють усі вікові групи дітей і спрямовані на профілактику й корекцію різних видів девіантної поведінки

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «групи ризику». Поняття «діти групи ризику».
2. Визначте характерні риси дітей групи ризику.
3. Охарактеризуйте практична робота соціального працівника з дітьми групи ризику.
4. Визначте основні напрями діяльності соціального працівника з дітьми групи ризику.
5. Опишіть головну мету корекційна соціальна робота з дітьми групи ризику.

Завдання для самостійної роботи:

1. Виховна, соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику (реферат).
2. Соціальна робота з дітьми групи ризику в умовах сучасної школи (презентація).
3. Алгоритм роботи соціального працівника в роботі з дітьми групи ризику (вирішення ситуаційних задач).

Рекомендована література:[27, 30, 35].

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МОЛОДДЮ

1. Поняття молодь згідно закону. Проблеми молоді.
2. Основні принципи реалізації соціальної роботи з молоддю.
3. Провідні напрями молодіжної політики.
4. Основні форми організації соціальної роботи з молоддю.
5. Сфери здійснення соціальної роботи з молоддю. ЗУ «Про основні засади молодіжної політики».

Методичні рекомендації:

Згідно із законом України «Про основні засади молодіжної політики» **молодь** – це молоді особи - особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах;

Основні напрями роботи соціальних працівників: консультації з проблем сімейного життя й виховання дітей, допомога в працевлаштуванні і за необхідності у професійній переорієнтації, організація групового дозвілля в мікросоціумі, створення-клубних, групових та індивідуальних можливостей реалізації позапрофесійних інтересів, залучення до громадського життя мікросоціуму (виховання дітей, взаємодопомога, допомога людям похилого віку тощо), допомога віктимним і маргінальним особистостям.

Ефективність соціальної роботи з молоддю прямо залежить від того, наскільки ця робота, враховує інтереси молоді, виходячи з її економічної, соціальної й політичної ролі.

Молодь у цілому являє собою таку групу населення, у якій, з одного боку, виникає найбільше нових соціальних проблем, а з іншого боку, саме проблеми молоді мають особливе значення для майбутнього всього суспільного розвитку.

Головним у соціальній роботі з молоддю є її соціальний захист. Говорячи про соціальний захист молоді, варто розрізняти його як вид діяльності держави,

його інститутів і соціальну захищеність, яка відбиває реальний у кожний часовий проміжок стан справ щодо захисту особистості молодой людини й молодого покоління в цілому, а також суб'єктивний аспект, що дозволяє фіксувати психологічний стан особистості (почуття соціальної захищеності, потреба захищеності тощо). Найбільш повно в зазначеному аспекті проблему основних напрямів соціального захисту молоді розглянуті навчальному посібнику.

Соціальний захист молодого покоління забезпечує система соціальних служб для молоді, зокрема спеціалізовані соціальні служби для молоді та центри соціальних служб для молоді, що уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики та надавати соціальні послуги й соціальну допомогу молодим громадянам.

Питання для самоперевірки:

1. Надайте визначення поняттю молодь згідно закону. Опишіть типові проблеми молоді.
2. Окресліть основні принципи реалізації соціальної роботи з молоддю та провідні напрями молодіжної політики.
3. Виокремте основні форми організації соціальної роботи з молоддю.
4. Опишіть основні сфери здійснення соціальної роботи з молоддю. ЗУ «Про основні засади молодіжної політики».

Завдання для самостійної роботи:

1. Діагностичні методики для категорії молоді (вирішення ситуаційних задач).
2. Нормативно-правове регулювання соціальної роботи з молоддю (дайджест).
3. Соціальна робота з молоддю в умовах поширення соціальних інтернет-мереж (доповідь).

Рекомендована література:[11, 27, 32].

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

1. Поняття «людина похилого віку». Стратегія соціальної політики при організації соціальної роботи з людьми похилого віку.
2. Соціальне обслуговування й забезпечення людей похилого віку.
3. Структури, які здійснюють соціальну роботу з особами похилого віку. Територіальні центри соціального обслуговування людей похилого віку.
4. Соціальні послуги, які надаються особам похилого віку.
5. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.

Методичні рекомендації:

Громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року (стаття 10 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»).

Основне завдання соціальної роботи з людьми похилого віку пов'язане з їхнім соціальним захистом.

Соціальний захист – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього і старечого віку, що ґрунтується на принципах людинолюбства й милосердя з боку держави по відношенню до тих членів суспільства, які цього потребують.

У свою чергу, соціальний захист категорій літнього і старечого віку складається з профілактики, підтримки і представництва інтересів.

Профілактика має на меті зберегти добробут старої людини шляхом зменшення чи усунення чинників ризику, і тим самим запобігти її влаштуванню в стаціонарних установах соціального обслуговування.

Підтримка – це допомога, необхідна старим людям для збереження максимально можливого рівня самостійності.

Представництво інтересів – захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, від їхнього імені, для надання необхідної допомоги.

Серед категорій людей похилого віку особливої соціальної допомоги потребують ветерани війни, особи похилого віку з інвалідністю, малозабезпечені пенсіонери, самотні громадяни.

Одним з основних видів соціальної роботи з літніми людьми є соціальна допомога вдома (організація харчування й доставка продуктів додому; допомога в придбанні ліків і сприяння в одержанні медичної допомоги; підтримка умов проживання відповідно до санітарно-гігієнічних вимог; організація соціально-побутових послуг і допомога в оформленні документів тощо), метою якої є максимальне продовження перебування людей похилого віку в звичній для них обстановці, підтримка їхнього особистісного Я соціального статусу, захист їхніх прав та інтересів. У рамках надання соціальної допомоги організується робота за місцем проживання шляхом створення різноманітних клубів за інтересами.

Надання різноманітних соціальних послуг людям літнього віку здійснюються територіальним центром соціального обслуговування

Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) утворюється для здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування.

Варіативною формою роботи з людьми похилого віку щодо соціальної допомоги вдома є відділення денного перебування, де створюється обстановка, подібна до домашньої, організуються різноманітні види посильної праці, спільного спілкування, проведення дозвілля тощо. Функціонування таких відділень відбиває суть соціальної реабілітації людей похилого віку, що полягає у відновленні звичних обов'язків, видів діяльності, функцій спілкування, перетворенні літньої людини з клієнта соціальної роботи на її суб'єкта.

Головне в роботі з людьми похилого віку - це залучення їх до «соціальної самодіяльності», яка може багато в чому розв'язати їхні проблеми. Така «самодіяльність» здійснюється на основі розробки відповідних програм.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «Особа похилого віку».
2. Розкрийте стратегію соціальної політики при організації соціальної роботи з людьми похилого віку.
3. Охарактеризуйте соціальне обслуговування й забезпечення людей похилого віку.
4. Виділіть структури, які здійснюють соціальну роботу з особами похилого віку.
5. Розкрийте соціальні послуги, які надаються особам похилого віку.

Завдання для самостійної роботи:

1. Основні засади державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю (дайджест).
2. Порівняльний аналіз особливостей організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні та за кордоном (реферат).
3. Методики для роботи з категорією осіб похилого віку (презентація).

Рекомендована література:[4, 27].

ТЕМА 8. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

1. Поняття «особа з інвалідністю». Групи інвалідності.
2. Структури, які надають допомогу особам з інвалідністю.
3. Соціальний захист осіб з інвалідністю. Основні функції спеціаліста з соціальної роботи з особами з інвалідністю.
4. Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю». Види та форми реабілітаційних заходів осіб з інвалідністю.

Методичні рекомендації:

Згідно із законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» **особою з інвалідністю** є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

В останні роки перед суспільством постало питання інвалідності як суспільного феномена. Тому, звертаючись до розгляду цієї проблеми визначимо, що моделі інвалідності (економічна, функціональна, медична, соціальна) тлумачать сутність інвалідності та причини появи цього феномена по-різному.

Наприклад, медична модель розглядає інвалідність як дефект чи хворобу, що потребує медичного втручання. Сутність цієї моделі полягає в тому, що людина яка має особливі потреби постає відстороненою від суспільного життя, і центральною інституцією де вона зосереджена, залишається сім'я.

Соціальна модель розглядає питання інвалідності як проблему, що була викликана безпосередньо суспільством, і вважає, що питання дискримінації є дуже важливим. Тобто дана модель розглядає сутність дефініції «інвалідність» як нормальне явище, а не відхилення. А щоб подолати цю соціальну проблему, необхідно організувати процес інтеграції людей з обмеженими можливостями в суспільство через створення сприятливих умов для їхньої максимальної самореалізації, а не шляхом пристосування людей з інвалідністю до норм та правил життя здорових людей.

В межах економічної моделі, людину з інвалідністю розглядають як таку, що працює за обмеженим часом та має менше навантаження порівняно зі здоровими людьми. Особливістю є і те, що це люди, які неспроможні забезпечувати себе повністю самостійно або неспроможні працювати взагалі.

Функціональна модель трактує явище інвалідності людини як нездатність до виконання певних фізичних функцій порівняно зі здоровими людьми. Дефініції «інвалід», «інвалідність», «людина з особливими потребами», «людина

з обмеженими можливостями» розглядаються здебільшого з точки зору функціональної моделі.

У запропонованих моделях чітко виділяються соціально-політичні, філософські, етичні акценти, які ґрунтуються на певних цінностях, ідеях та, як наслідок, пропонують певні послуги й економічні можливості людям з інвалідністю

Особливість соціальної роботи, що реалізується на базі спеціалізованих соціальних служб з особами з інвалідністю, організовується на індивідуальному рівні роботи при обов'язковому вивченні особливих потреб дитини, молодшої чи дорослої людини з інвалідністю, а також, вивченням рівня життєдіяльності, психофізичних якостей та рівня їхнього розвитку.

До основних функцій соціально-педагогічної діяльності які реалізують соціальні працівники спеціалізованих соціальних служб, відносяться: комунікативна, організаційна, прогностична, охоронно-захисна, попереджувально-профілактична, корекційно-реабілітаційна та соціально-терапевтична.

Працівники соціальних служб забезпечують надання психологічної, педагогічної, соціальної допомоги людям з особливими потребами та їхнім сім'ям. Для кращої реалізації різних видів соціальної підтримки соціальними працівниками здійснюється: соціально-педагогічний патронаж, соціально-педагогічна і фізична реабілітація, проводяться різноманітні культурні заходи тощо.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «особа з інвалідністю». Групи інвалідності. Моделі інвалідності.
2. Охарактеризуйте структури, які надають допомогу особам з інвалідністю.
3. Опишіть основні засади соціального захисту осіб з інвалідністю.
4. Розкрийте основні функції спеціаліста з соціальної роботи з особами з інвалідністю.
5. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю». Види та форми реабілітаційних заходів осіб з інвалідністю.

Завдання для самостійної роботи:

1. Міжнародні та національні механізми захисту прав осіб з інвалідністю (доповідь).
2. Моделі ставлення суспільства до інвалідності: від приховування до включення (Доповідь).
3. Інклюзія (Презентація).

Рекомендована література:[4, 27].

ТЕМА 9. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВІЛ/СНІД ІНФІКОВАНИМИ

1. Поняття «ВІЛ-інфіковані особи». Поняття «Особи які живуть із СНІД».
2. Статистика категорії осіб ВІЛ/СНІД інфікованих. Основні соціальні проблеми, з якими стикаються хворі на ВІЛ/ СНІД.
3. Основні функції спеціаліста з соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими.
4. Рівні профілактики ВІЛ/СНІДу.

Методичні рекомендації:

ВІЛ-інфекція – це соціально небезпечне інфекційне захворювання, що розвивається внаслідок інфікування вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), довготривалого переживання (персистенції) ВІЛ в лімфоцитах, макрофагах та клітинах нервової тканини. Хвороба характеризується прогресуючою дисфункцією імунної, нервової, лімфатичної та інших систем організму. Відповідно до сучасних уявлень ВІЛ-інфекція відноситься до невиліковних хвороб, має тривалий хронічний перебіг і, в разі відсутності ефективної терапії, закінчується смертю хворого (інформація з ЦЕНТРУ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я МОЗ УКРАЇНИ).

Перелік соціальних проблем, пов'язаних з ВІЛ-інфекцією:

- зниження або відсутність доступу до спеціалізованих видів медичної допомоги, не пов'язаних з ВІЛ-інфекцією;

- відмова від інвазивних видів діагностики і лікування захворювань в медичних установах з причини наявності у хворого ВІЛ;

- порушення громадянських прав;

- істотне обмеження або відсутність засобів до існування (втрата роботи, неможливість працевлаштування з причини недавнього звільнення з місць ув'язнення, відсутність паспорта, постійної або тимчасової на тривалий термін реєстрації за місцем проживання, відсутність громадянства);

- у зв'язку з втратою ВІЛ-інфікованим хворим роботи, яка була основним джерелом доходів сім'ї – важке матеріальне становище в його родині;

- важке матеріальне становище в сім'ї хворого (батьків, дітей), пов'язане з хворобою основного годувальника і вимушеним припиненням трудової діяльності дорослих членів сім'ї внаслідок необхідності постійного догляду за ВІЛ-інфікованою людиною зі зниженими функціональними здібностями;

- зміна ролі в сім'ї: неповнолітні діти стають не єдиним джерелом турботи і догляду для своїх хворих батьків або навпаки старі батьки, самі потребують допомоги, доглядають за хворими дітьми та виховують онуків;

- розрив сімейних відносин, крах свого кола спілкування, звичної життєвої обстановки. Значне звуження кола спілкування, внаслідок стигматизації та тривалості хвороби. Часто

- спілкування обмежується тільки людьми, що здійснюють догляд.

Основними функціями спеціаліста з соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими є:

- організація медико-соціальної допомоги та догляду;

- надання медико-соціальної допомоги сім'ї;

- медико-соціальний патронаж груп;

- попередження рецидивів основного захворювання, виходи на інвалідність, смертності;

- санітарно-гігієнічне просвітництво;

- інформування клієнта про його права на медико-соціальну допомогу та

порядок її надання з урахуванням специфіки проблем нужденного та ін.

Соціально-орієнтовані функції:

- забезпечення соціального захисту прав громадян у питаннях охорони здоров'я і надання медико-соціальної допомоги;
- представлення в органах влади інтересів осіб, які потребують медико-соціальної допомоги;
- оформлення опіки та піклування;
- участь у проведенні соціально-гігієнічного моніторингу;
- участь у створенні реабілітаційної соціально-побутової інфраструктури для нужденних категорій населення;
- забезпечення доступу клієнтів до інформації з питань їх здоров'я;
- інформування клієнтів про пільги, посібниках та інших видах соціального захисту;
- сприяння клієнтам у вирішенні соціально-побутових та житлових проблем, отриманні пенсій, допомог і виплат;
- сімейне консультування і психокорекція;
- комунікативний тренінг; тренінг соціальних навичок та ін.

Інтегративні функції:

- комплексна оцінка соціального статусу клієнта;
- сприяння виконанню профілактичних заходів соціально-залежних порушень соматичного, психічного і репродуктивного здоров'я на індивідуальному, груповому та територіальному рівнях;
- формування установок клієнта, групи, населення на здоровий спосіб життя;
- планування сім'ї;
- проведення медико-соціальної експертизи та ін.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте поняття «ВІЛ-інфіковані особи». Поняття «Особи які живуть із СНІД».

2. Опишіть статистику категорії осіб ВІЛ/СНІД інфікованих.
3. Проаналізуйте основні соціальні проблеми, з якими стикаються хворі на ВІЛ/ СНІД.
4. Опишіть основні функції спеціаліста з соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими.
5. Назвіть рівні профілактики ВІЛ/СНІДу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Методики для роботи з категорією Віл/СНІД інфікованих (Презентація).
2. Перелік соціальних послуг, які надаються категорії клієнтів ВІЛ/СНІД інфікованим (Доповідь).
3. Алгоритм роботи соціального працівника в роботі з категорією клієнтів ВІЛ/СНІД інфікованих(Вирішення ситуаційних задач).

Рекомендована література:[26, 22].

**ТЕМА 10. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЩО ЗАЗНАЛИ
БУЛІНГУ, ДИСКРИМІНАЦІЇ ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ
АБО ГЕНДЕРНО- ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЛЯ**

1. Поняття «дискримінація» та форми дискримінації. Дискримінація за ознакою статі. Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак дискримінації.
2. Поняття «жорстоке поводження». Ознаки жорстокого поводження. Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак жорстокого поводження з дітьми.
3. Поняття «насильство». Види насилля. Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак насильства.
4. Поняття «булінг». Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак булінгу.

5. Поняття «гендерно-зумовлене насильство». Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак гендерно-зумовленого насильства.

Методичні рекомендації:

Згідно з Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». **Дискримінація** – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними/

Формами дискримінації є:

- непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

- пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об’єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

- підбурювання до дискримінації – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;

- пособництво у дискримінації – будь-яка свідома допомога у вчиненні дій

або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації;

– утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Дискримінація за ознакою статі – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Поняття «наси́льство» та «жорсто́ке поведі́ння» часто застосовують як синоніми. Як соціальні явища, вони, дійсно, тісно взаємопов'язані. Проте, важливо розуміти відмінності між ними. Визначення поняття «жорстоке поведіння з дитиною» надається в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 3 Порядку взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю (Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800).

Жорсто́ке поведі́ння з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

Жорстоким поведінням з дитиною є:

– будь-яка форма рабства або практика, подібна до рабства, зокрема продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, примусова чи обов'язкова

праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

- використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру;

- робота, яка за характером чи умовами виконання може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини;

- використання дитини в жебрацтві, втягнення її в жебрацтво (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб);

- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин;

- дії, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи;

- статеві зносини та розпусні дії стосовно дитини з використанням примусу, погрози, сили, довіри, авторитету, впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема її розумової чи фізичної неспроможності, пов'язаних з віком, фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень або залежного середовища, зокрема в сім'ї.

Насильство, на відміну від жорстокого поводження, – це будь-яке свідоме і навмисне (заздалегідь сплановане) застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших (найчастіше – беззахисного/их) з метою встановлення над ним(и) влади і контролю. Наразі не існує загальноприйнятого визначення поняття насильства. Тож, для прикладу можна навести таке визначення:

Насильство – умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка

вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання.

Насильство та жорстоке поводження можуть мати різні форми, проте всі вони завдають шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини.

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої).

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник(-ця) (булер), потерпілий(-а) (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника(-ці), наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого(-ої) інтересам кривдника(-ці), та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого(-ої).

Окремо вирізняють гендерно зумовлене насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі.

Згідно з Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» **Насильство за ознакою статі** – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції - становище, обов'язки тощо - жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій у публічному або приватному житті.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «дискримінація» та форми дискримінації. Дискримінація за ознакою статі. Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак дискримінації.

2. Дайте визначення поняттю «жорстоке поводження». Ознаки жорстокого поводження. Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак жорстокого поводження з дітьми.

3. Дайте визначення поняттю «наси́льство». Види насилля. Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак насильства.

4. Дайте визначення поняттю «бу́лінг». Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак булінгу.

5. Дайте визначення поняттю «гендерно-зумовлене насильство». Особливості роботи соціального працівника при виявленні ознак гендерно-зумовленого насильства.

Завдання для самостійної роботи:

1. Алгоритм роботи соціального працівника в роботі з категорією клієнтів, які зазнали булінгу (вирішення ситуаційних задач).

2. Алгоритм роботи соціального працівника в роботі з категорією клієнтів, які зазнали дискримінації (вирішення ситуаційних задач).

3. Алгоритм роботи соціального працівника в роботі з категорією клієнтів, які зазнали гендерно-зумовленого насилля (вирішення ситуаційних задач).

Рекомендована література:[5, 6, 7, 27].

ТЕМА 11. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ БЕЗ ВИЗНАЧЕНОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

1. Основні поняття: бездомність, бездомна особа, безпритульна особа, безпритульні діти. Типологія клієнтів згідно з класифікацією ETNOS.

2. Основні принципи на яких ґрунтується соціальна робота з особами без визначеного місця проживання.

3. Основні нормативно правові акти, які регулюють надання соціальними працівниками допомоги особам (дітям) ,які належать до категорії бездомних / безпритульних осіб.

4. Заклади соціального захисту для бездомних громадян: Вулична соціальна робота з бездомними громадянами.

5. Спілкування соціального працівника з особами без визначеного місця проживання.

Методичні рекомендації:

Бездомність як соціальне явище, притаманне людству на всьому протязі його існування. Але особливо широко воно поширюється в періоди соціальних потрясінь і стихійних лих; воєн, голоду, повеней, землетрусів, кризових процесів в тих чи інших країнах. Нині воно притаманне як розвиненим, так і слаборозвиненим країнам, не є винятком і Україна.

Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» визначає терміни «бездомність», «бездомна особа», безпритульна особа».

Бездомність соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла(будинку, квартири, кімнати тощо), призначеного та придатного для проживання. яке б вона могла використовувати для проживання/перебування і в якому могла бути зареєстрованою.

Бездомна особа (безхатченки) – це особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок.

Безпритульна особа – це повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані.

Маргінали (буквально з латинської – той, хто знаходиться на краю) – «індивіди, які втратили ознаки приналежності до стабільного соціального інституту, прошарку, групи в межах сформованих соціальних стосунків, що знаходяться в проміжному, «прикордонному» стані між ними».

Безпритульні (бездомні, безхатченки) – це категорія осіб без постійного

місця проживання. До них можуть належати особи, які мешкають у не призначених та не пристосованих для проживання місцях, а також особи, які у нічний час проживають у притулку для бездомних. Згідно із «Соціологічною енциклопедією», безпритульність має два значення:

1) відсутність у індивідів або сімей постійного житла, що робить неможливим ведення осілого способу життя, й повноцінне соціальне функціонування;

2) стійкий тривалий стан побутової невлаштованості, що не дає змоги людині задовольнити власні потреби».

В основі типології бездомності лежить поняття про те, що є три головні (домінуючі) ознаки, які складають поняття «житло». Наявність житла може бути зрозуміла як:

- наявність достатнього житла (чи місця) для людини і його сім'ї, яке вони можуть використати як власність (матеріальна сфера);
- здатність мати та підтримувати стосунки з іншими людьми (соціальна сфера);
- наявність законного права володіння (правова сфера).

Це розуміння «житла» лежить в основі 4-х головних типів бездомності, які вказують на відсутність житла: «без даху», «без житла», «небезпечне, ненадійне житло» і «недостатнє житло» (мається на увазі розмір житлової площі).

Основними принципами на яких ґрунтується соціальна робота з бездомними громадянами є:

- принцип законності;
- принцип демократизму;
- принцип рівності громадян;
- принцип поваги до особистості;
- принцип визнання честі та гідності;
- принцип забезпечення основних прав та свобод людини.

Основними **нормативно правовими актам**, які регулюють надання соціальними працівниками допомоги особам (дітям) ,які належать до категорії

бездомних / безпритульних Є:

- Конституція України;
- Закон України «Про соціальні послуги»
- Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»;
- Наказ міністерства праці та соціальної політики « Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації та проведення вуличної соціальної роботи з бездомними особами;
- Закон України «Про охорону дитинства»
- Закон України « Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей та дітей сиріт»;
- Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк»;

Заклади соціального захисту для бездомних громадян:

- будинки нічного перебування – заклади соціального захисту для безпечної ночівлі, прийом до якого не потребує медичного обстеження;
- центри реінтеграції бездомних осіб – заклади соціального захисту, діяльність яких спрямована на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг;
- соціальні готелі - заклади соціального захисту для перебування безпритульних громадян, який має у своєму складі окремі кімнати (номери). Проживання у соціальних готелях є платним.

Основною формою роботи соціальних працівників з бездомними особами є вулична соціальна робота. **Вулична соціальна робота** – це мобільна форма надання соціальних послуг, що здійснюється групою фахівців поза межами закладів для бездомних громадян. Вулична соціальна робота – це своєрідне посередництво між соціальними службами та бездомними особами.

Функції соціальних працівників в роботі з особами без визначеного місця проживання:

- виявляють та відвідують найбільш вірогідні місця перебування

(скупчення) бездомних осіб у районах, районах міст тощо;

- надають бездомним особам соціальні послуги (роздача гарячої їжі, гігієнічних наборів (мило, зубна паста і щітка, гігієнічні прокладки, гребінці), необхідний сезонний одяг, білизна тощо);

- співпрацюють з органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади – праці та соціального захисту населення, охорони здоров'я, внутрішніх справ, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, об'єднаннями громадян, волонтерами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності стосовно надання бездомним особам комплексу необхідних послуг;

- здійснюють моніторинг наявності вільних місць у закладах для бездомних, що діють на території регіону (району, міста) для мотивування та направлення до них бездомних осіб;

- направляють інформацію про виявлених бездомних осіб до центрів (відділень) обліку бездомних громадян;

- сприяють поверненню в сім'ю або влаштуванню до закладів соціального захисту;

- підтримують зв'язок із клієнтами, які покинули вулицю;

- визначають цільові групи бездомних осіб, їх основні проблемні питання та потреби;

- вживають профілактичних заходів щодо запобігання поширенню соціально небезпечних захворювань;

- проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу з бездомними особами щодо можливості отримання ними допомоги;

- розповсюджують соціальну рекламу з адресами закладів, установ, організацій, пунктів тощо, де бездомні особи зможуть отримати послуги;

- проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення щодо недопущення дискримінації та стигматизації стосовно бездомних осіб та можливості надання допомоги цій категорії населення;

- аналізують основні причини бездомності;

- ведуть звітну документацію з метою оцінки ефективності роботи.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення основним поняттям: бездомність, бездомна особа, безпритульна особа, безпритульні діти. Типологія клієнтів згідно з класифікацією ETNOS.
2. Розкрийте основні принципи на яких ґрунтується соціальна робота з особами без визначеного місця проживання.
3. Визначте основні нормативно правові акти, які регулюють надання соціальними працівниками допомоги особам (дітям) ,які належать до категорії бездомних / безпритульних осіб.
4. Опишіть заклади соціального захисту для бездомних громадян: Вулична соціальна робота з бездомними громадянами.
5. Розкрийте аспекти спілкування соціального працівника з особами без визначеного місця проживання

Завдання для самостійної роботи:

1. Портрет бездомної особи (презентація).
2. Порівняльний аналіз організації надання соціальної допомоги особам без визначеного місця проживання у зарубіжних країнах та в Україні (доповідь).
3. Методики для роботи з особами без визначеного місця проживання (презентація).

Рекомендована література: [3, 8, 17, 27].

ТЕМА 12. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ЯКІ ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1. Поняття «дитина сирота», «дитина ,позбавлена батьківського піклування», «соціальний сирота», «безпритульні діти», «бездоглядні діти», «діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці».

2. Соціальний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Сімейні форми влаштування дітей сиріт.
4. Особливості роботи соціального працівника в роботі з дітьми сиротами та дітьми, які позбавлені батьківського піклування.

Методичні рекомендації:

Дитина-сирота – дитина, у якої померли чи загинули батьки.

Діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, батьки яких: позбавлені батьківських прав; дітей відібрано без позбавлення батьків батьківських прав; визнані відсутніми безвісти; визнані недієздатними; оголошені померлими; відбувають покарання в місцях позбавлення волі; перебувають під вартою на час слідства; розшукуються органами внутрішніх справ через ухиляння від сплати аліментів; відсутність відомостей про їхнє місцезнаходження; через тривалу хворобу не мають змогу виконувати батьківські обов'язки; підкинуті діти; батьки яких невідомі; безпритульні діти».

Соціальне сирітство – часто використовуваний, але не закріплений законодавчо термін; соціальний феномен, що означає велику кількість неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків за їх наявності. До соціальних сиріт належать діти-відмовники; підкидьки; діти батьків, позбавлених батьківських прав або визнаних судом недієздатними (за наявності психічних захворювань), діти, чиї батьки перебувають у місцях позбавлення волі або їх місцезнаходження невідоме.

Соціальна сирота – це дитина, яка має біологічних батьків, але вони з якихось причин не займаються вихованням дитини і не піклуються про неї. У цьому випадку турботу про дітей бере на себе суспільство і держава. Це і діти, батьки яких юридично не позбавлені батьківських прав, але фактично не піклуються про своїх дітей.

Безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання у зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та

діти, яких вигнали з дому батьки.

Бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей.

Діти – втікачі з виховних установ – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках. До них відносять дітей – втікачів із зовні благополучних сімей, дітей з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку, дітей, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці, дітей, які позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів, дітей з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом «дромоманія» – схильність до бродяжництва та подорожування.

Сімейні форми влаштування дітей сиріт включають у себе:

Прийомну сім'ю – це сім'я або особа, що не перебуває в шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання. Ті, хто прийняв дітей у прийомну сім'ю, є прийомними батьками, а влаштовані діти – прийомними дітьми. Діти перебувають у прийомній родині до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання – до 23 років або до закінчення навчання.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних. Діти перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання – до 23 років або до закінчення навчання.

Опіка та піклування над дітьми в Україні – влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів (глава 19 Сімейного кодексу України). Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, а піклування – над дитиною віком від 14 до 18 років. Опіка та піклування встановлюється з метою виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав або з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей. Опіка та піклування оформлюється переважно родичами дитини.

Усиновлення – це є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 Сімейного Кодексу України. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. При влаштуванні дитини враховуються етнічне походження, релігійна й культурна приналежність, рідна мова, можливість забезпечення наступності у вихованні та освіті.

Патронат– це комплексна послуга, яка передбачає тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя у період подолання дитиною, її батьками складних життєвих обставин та/або у період прийняття рішення щодо подальшої долі дитини (повернення батькам, усиновлення, влаштування до прийомної родини, ДБСТ, під опіку тощо).

Особливості роботи соціального працівника з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, полягають у: застосуванні методів діагностики та корекції емоційних порушень та проблем у поведінці, спричинених батьківською депривацією, сприянні успішній адаптації та соціалізації дитини в умовах інтернатного закладу або прийомної сім'ї, підготовці дитини до можливих форм сімейного влаштування (усиновлення, опіка, прийомна сім'я, патронат), залученні дитини до соціокультурної

діяльності задля попередження дезадаптації та асоціальної поведінки, профілактиці ризиків, пов'язаних з соціальним сирітством (торгівля людьми, залучення до протиправних груп тощо), сприянні постінтернатній адаптації та самостійному життєвому старту дитини-сироти.

Питання для самоперевірки:

1. Поняття «дитина сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування», «соціальний сирота», «безпритульні діти», «бездоглядні діти», «діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці».
2. Проаналізуйте соціальний статус дітей -сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Розкрийте існуючі в Україні сімейні форми влаштування дітей сиріт.
4. Розпишіть детально особливості роботи соціального працівника в роботі з дітьми сиротами та дітьми, які позбавлені батьківського піклування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Скласти генограму сім'ї (Презентація).
2. Скласти еко-карту сім'ї (Презентація).
3. Розробити план соціального супроводу умовної прийомної сім'ї /ДБСТ (Вирішення ситуаційної задачі).

Рекомендована література:[18, 27, 29].

ТЕМА 13. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

1. Визначення категорії «внутрішньо-переміщена особа», «внутрішні мігранти».
2. Правові засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.
3. Рівні вирішення проблем внутрішньо-переміщених осіб.
4. Напрями та технології соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Методичні рекомендації:

Поняття Внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Згідно з міжнародним визначенням, це люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання, через або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих/техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни

Згідно з українським законодавством, внутрішньо-переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Прагнучи захистити інтереси тих, хто вимушений був покинути власну домівку, в Україні виділяють такі рівні, на яких відбувається допомога внутрішньо переміщеним особам, а саме: державний рівень, адміністративний рівень, волонтерська допомога, соціально-педагогічна допомога та міжнародні організації як інститути, що сприяють адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Соціальна робота з ВПО в Україні здійснюється в наступних напрямках.

1. Трудова і професійна адаптація вимушених переселенців, що передбачає використання трудового і професійного потенціалу переселенців на новому місці проживання, в нових умовах.

Ця діяльність включає працевлаштування переселенців з урахуванням наявної у них кваліфікації і потреб ринку праці в місці їх нового перебування, розвиток системи самозайнятості та організація системи професійної підготовки і перепідготовки.

2. Рішення проблем матеріальної компенсації понесених переселенцями шкоди: надання переселенцям житла, надання необхідної медичної допомоги, встановлення розмірів нанесених їм збитків, призначення і виплата встановлених

законом посібників, створення первинних умов для подальшої соціально-психологічної та соціально-трудової адаптації та реабілітації.

3. Формування та подальший розвиток гармонійної системи взаємовідносин переселенців з місцевим (корінним) населенням. Вітчизняний і міжнародний досвід свідчить про те, що даний напрямок - одне з найбільш складних і болючих напрямків соціальної роботи з підтримки та адаптації переселенців. Це пов'язано з тим, що наплив переселенців в регіон часто створює для живуть в ньому людей серйозні проблеми: напруга інфраструктури, загострення конкуренції на ринку праці, житлові проблеми, виникнення етнічних, релігійних конфліктів і т. д.

Несвоєчасне рішення подібних проблем веде до загострення ситуації в регіоні перебування переселенців. Проте слід мати на увазі, що для подолання негативної реакції з боку місцевого населення переселенці, які вливаються в нову для них соціокультурне середовище, зі свого боку також повинні намагатися приймати традиції, образ і правила життя, характерні для даного регіону.

4. Формування і розвиток системи правового захисту переселенців, припинення і недопущення всіх форм їх дискримінації. Слід мати на увазі, що правові шляхи і способи вирішення цієї проблеми повинні доповнюватися і рішенням інших – освітніх, просвітницьких, інформаційних, соціокультурних, духовних та ін.

5. Психологічна адаптація та реабілітація переселенців: подолання негативних психічних і психологічних наслідків причин, що спонукали людину залишити колишнє місце проживання, створення умов і можливостей для подальшої активної і повноцінного життя. Дана робота повинна здійснюватися професійними фахівцями (психологами, психотерапевтами, психіатрами, психологами-консультантами).

6. Створення умов, необхідних для успішної інтеграції переселенців в нове для них суспільство: вжиття заходів для досягнення соціальної рівності переселенців і місцевого населення, створення системи міжкультурних комунікацій, надання необхідної допомоги для включення переселенців в нову

соціокультурну середу (освітні послуги, розвиток системи соціального захисту, підтримка мови і культури переселенців).

Соціальні працівники, реалізуючи у своїй діяльності зазначені напрями роботи, повинні враховувати їх демографічні, етнічні, соціокультурні, конфесійні та інші особливості.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення категорії «внутрішньо-переміщена особа», «внутрішні мігранти».
2. Окресліть правові засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.
3. Визначте рівні вирішення проблем внутрішньо-переміщених осіб.
4. Опишіть напрями та технології соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості надання допомоги дітям: навички для фахівця з соціальної роботи (презентація).
2. Допомога в адаптації та розвитку навичок подолання кризової ситуації у внутрішньо переміщених осіб (доповідь).
3. Скласти план соціального супроводу умовного клієнта ВПО (вирішення ситуаційної задачі).

Рекомендована література:[14, 25, 27].

ТЕМА 14. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БІЖЕНЦЯМИ

1. Визначення категорії «біженці»/ «вимушені мігранти».
2. Технології соціальної роботи з біженцями.
3. Групова соціальна робота з біженцями та мігрантами: групові тренінги, групи взаємодопомоги, терапевтичні групи.
4. Зарубіжний досвід соціальної роботи з біженцями.

Методичні рекомендації:

Біженці/ вимушені мігранти – особи, які залишили місце свого звичайного проживання, перетинаючи міжнародний кордон внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою насильства, порушень прав людини, збройних конфліктів/воєн, стихійних лих чи техногенних катастроф.

Основні ознаки вимушених мігрантів:

- вимушене залишення місця звичайного проживання;
- наявність загрози насильства, порушення прав людини тощо;
- перетин міжнародного кордону або залишення в межах власної країни;
- неможливість повернутися додому через існуючі загрози.

Соціальна робота з мігрантами в Україні здійснюється в наступних напрямках:

1. Трудова і професійна адаптація мігрантів, біженців, вимушених переселенців, що передбачає використання трудового і професійного потенціалу мігрантів на новому місці проживання, в нових умовах. Ця діяльність включає працевлаштування мігрантів з урахуванням наявної у них кваліфікації і потреб ринку праці в місці їх нового перебування, розвиток системи самозайнятості та організація системи професійної підготовки і перепідготовки мігрантів.

2. Рішення проблем матеріальної компенсації понесених мігрантами шкоди: надання мігрантам житла, надання необхідної медичної допомоги, встановлення розмірів нанесених їм збитків, призначення і виплата встановлених законом посібників, створення первинних умов для подальшої соціально-психологічної та соціально-трудової адаптації та реабілітації.

3. Формування та подальший розвиток гармонійної системи взаємовідносин мігрантів з місцевим (корінним) населенням. Вітчизняний і міжнародний досвід свідчить про те, що даний напрямок - одне з найбільш складних і болючих напрямків соціальної роботи з підтримки та адаптації мігрантів. Це пов'язано з тим, що наплив мігрантів в регіон часто створює для живуть в ньому людей серйозні проблеми: напруга інфраструктури, загострення конкуренції на ринку праці, житлові проблеми, виникнення етнічних, релігійних конфліктів і т.д. Несвоєчасне

рішення подібних проблем веде до загострення ситуації в регіоні перебування мігрантів. Проте слід мати на увазі, що для подолання негативної реакції з боку місцевого населення мігранти, які впливаються в нову для них соціокультурне середовище, зі свого боку також повинні намагатися приймати традиції, образ і правила життя, характерні для даного регіону.

4. Формування і розвиток системи правового захисту мігрантів, припинення і недопущення всіх форм їх дискримінації. Слід мати на увазі, що правові шляхи і способи вирішення цієї проблеми повинні доповнюватися і рішенням інших – освітніх, просвітницьких, інформаційних, соціокультурних, духовних та ін.

5. Психологічна адаптація та реабілітація мігрантів: подолання негативних психічних і психологічних наслідків причин, що спонукали людину залишити колишнє місце проживання, створення умов і можливостей для подальшої активної і повноцінного життя. Дана робота повинна здійснюватися професійними фахівцями (психологами, психотерапевтами, психіатрами, психологами-консультантами).

6. Створення умов, необхідних для успішної інтеграції мігрантів в нове для них суспільство: вжиття заходів для досягнення соціальної рівності мігрантів і місцевого населення, створення системи міжкультурних комунікацій, надання необхідної допомоги для включення мігрантів в нову соціокультурну середу (освітні послуги, розвиток системи соціального захисту, підтримка мови і культури мігрантів).

Соціальні працівники, реалізуючи у своїй діяльності зазначені напрями роботи, повинні враховувати їх демографічні, етнічні, соціокультурні, конфесійні та інші особливості. Сучасний вітчизняний і зарубіжний досвід показує, що позитивне вирішення соціальних проблем мігрантів без шкоди для країни, регіону, місцевого населення, які їх приймають, можливо при дотриманні наступних основних принципів:

- слід виходити з розуміння, що більшість мігрантів залишиться в країні або регіоні перебування або назавжди, або надовго, і правильна організація роботи може внести істотний внесок в їх подальший розвиток;

- основними суб'єктами діяльності за рішенням більшості соціально-економічних, етнічних, культурно-духовних проблем мігрантів (реабілітація, адаптація, інтеграція) є органи державної влади на різних рівнях її організації;

- необхідно сприяти і заохочувати в мігрантах бажання і прагнення розвинути в собі почуття приналежності до нових суспільству, культурі і державі;

- найважливішою умовою ефективної соціальної підтримки мігрантів є досягнення і збереження реальної рівності між мігрантами та місцевим населенням.

Технології соціальної роботи з мігрантами носять диференційований характер і залежать від суб'єктивних і об'єктивних чинників.

До суб'єктивних факторів відносяться вид міграції, цілі, завдання мігранта, стан його здоров'я, специфіка життєвої ситуації, в якій він опинився, короткочасність або довготривалість його потреб, матеріальні можливості.

До об'єктивних факторів можна віднести соціально-економічний, політичне становище країни, регіону перебування мігранта, а також нормативно-правову базу, що регламентує державну міграційну політику.

Виходячи з цього, технології соціальної роботи з мігрантами можна класифікувати за такими ознаками.

1. Технології роботи, засновані на виконанні функції соціальної роботи з мігрантами:

- технології, що забезпечують сприятливий перебіг процесу територіальної реабілітації, адаптації та акультурації в новій соціокультурному середовищі;

- технології, спрямовані на забезпечення інтеграції, що розвиваються в наступних напрямках – вплив на середу в цілях посилення установок толерантності, вплив на самих мігрантів з метою підвищення їх властивостей і здібностей натуралізувати, адаптуватися, інтегруватися в середу нового проживання;

- технології, що сприяють підвищенню власних реабілітаційних, адаптаційних, аккультураційних здібностей мігрантів, для чого необхідно підтримувати їх психологічну стійкість, соматичне здоров'я, соціокультурну комунікабельність, знання нормативно-правової бази, культури, історії, традицій, мови країни перебування.

Дані технології сприяють забезпеченню реабілітації мігрантів в місцевому співтоваристві (допомога в отриманні житла, медичних послуг, матеріальної допомоги), їх культурної інтеграції в нове середовище проживання (аккультурація, формування толерантності, підтримка реалізації національно-культурних потреб, вивчення мови, культури), створення моніторингу потреб країни, регіону в робочій силі мігрантів, створення нормальних умов праці, заробітної плати та ін.

2. Технології соціальної роботи з мігрантами, залежні від засобів (гарантій), способів забезпечення:

- технології, які посилюють індивідуальний вплив мігранта на умови життя (консультування, психологічна і правова реабілітація, кредитування, надання коштів, що знижують обмеження життєдіяльності мігрантів);

- технології, що забезпечують колективне вплив па життєві обставини (групові форми роботи – створення переселенських громад, громадських організацій, фондів, колективних підприємств мігрантів);

- технології, що впливають на розвиток і вдосконалення державної міграційної політики (соціальні стандарти, комплементарна міграційна політика).

3. Технології соціальної роботи з різними категоріями мігрантів:

- з мігрантами, які постраждали в результаті торгівлі людьми та використання примусової праці;

- з потенційними репатріантами і добровільними переселенцями;

- з мігрантами, які постраждали від етнічних, релігійних переслідувань;

- з сім'ями і дітьми мігрантів.

Виходячи з того, що технології соціальної роботи як в широкому, так і у вузькому сенсі – це комплекс заходів, що включає в себе надання соціальних послуг, допомоги різним категоріям населення (в тому числі і мігрантам, біженцям, вимушеним переселенцям).

Питання для самоперевірки:

1. Визначення категорії «біженці»/ «вимушені мігранти».
2. Розкрийте технології соціальної роботи з біженцями.
3. Проаналізуйте значення групової соціальної роботи з біженцями та мігрантами: групові тренінги, групи взаємодопомоги, терапевтичні групи.
4. Вивчіть зарубіжний досвід соціальної роботи з біженцями.

Завдання для самостійної роботи:

1. Допомога в інтеграції біженців в суспільство (доповідь).
2. Напрямки соціальної роботи з мігрантами, біженцями (доповідь).
3. Особливості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у зарубіжних вищих навчальних закладах до роботи із категорією біженців. Країна на вибір (реферат).

Рекомендована література:[14, 25, 30].

ТЕМА 15. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

1. Визначення категорії «учасник бойових дій».
2. Законодавча база стосовно категорії учасників бойових дій.
3. Особливості соціальної роботи з учасниками бойових дій та чинники їх адаптації після повернення із зони бойових дій.
4. Методи і форми соціальної роботи з учасниками бойових дій.

Методичні рекомендації:

Соціальна робота із учасника бойових дій та членами їх сімей є одним із провідних напрямів соціальної роботи в нашій державі. Це зумовлено реаліями

сьогодення. Тому необхідними є активна діяльність, а також укріплення та вдосконалення системи соціального захисту, соціальної підтримки, захисту прав, зміцнення здоров'я та життєстійкості учасників бойових дій та членів їх сімей. Законодавство України захищає не тільки осіб, які брали участь у воєнних діях, а й членів їх сімей - це підкреслює визнання держави важливості уваги до сім'ї учасника бойових дій та надання їй гарантій і соціального захисту.

Законодавством України визначено, що учасники бойових дій – це особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ.

Державна політика у сфері соціального захисту учасників бойових дій та членів їх сімей полягає у забезпеченні прав, гарантій, пільг та компенсацій. Соціальна робота з особами, які несуть військову службу має на меті відновлення фізичних та психічних сил тих, кому надається допомога, корегування особистісних установок через навчання правильного сприйняття примусових сторін життя, внесення елементів соціальної справедливості в межах субординаційних ставлень, що існують у військовій службі.

Соціальна робота з учасниками бойових дій та їх сім'ями здійснюється спільною роботою об'єктів та суб'єктів. **Об'єктами військово-соціальної роботи** є офіцери, військовослужбовці контрактної служби, військовослужбовці за призовом, сім'ї військовослужбовців, цивільний персонал, ветерани війн, пільговики, усі інші категорії осіб, які за законом України визнаються учасниками бойових дій. **Суб'єкти військово-соціальної роботи** – це командири, штаби, органи військового управління, соціальні структури Збройних Сил, органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, громадські організації, профспілкові організації, волонтерські організації, усі інші організації та служби, які беруть участь у реалізації соціальної роботи.

Законодавство України передбачає соціальний захист учасників бойових дій та членів їх сімей завдяки:

- створенню належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття;

- організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів;

- виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни;

- надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я.

Можна визначити **основні напрями соціальної роботи з учасниками бойових дій**: виявлення осіб «групи ризику», зокрема з категорії сімей учасників бойових дій; робота з дітьми учасників бойових дій; психологічна підтримка сімей учасників бойових дій; соціальна та юридична допомога; перенаправлення до органів державної влади, волонтерських груп, громадських організацій; формування знань про соціально-політичну ситуацію в Україні та зміни у правовому законодавстві стосовно даної категорії сімей.

Завдання соціальної роботи обумовлені зв'язком сім'ї учасника бойових дій та соціального середовища, в якому вона перебуває; можна визначити наступні:

- створення умов для формування соціальної стійкості сім'ї до сприйняття і подолання важких життєвих ситуацій;

- відновлення і підтримка активності сім'ї; підвищення потенціалу соціалізуючої дії сім'ї на своїх членів;

- стимулювання потреби членів сім'ї у трансформації соціальних знань у процесі соціальної взаємодії;

- досягнення такого результату, за якого необхідність у соціальній підтримці сім'ї зникне.

Якщо із сім'єю учасника бойових дій працює соціальний працівник, то він здійснює свою діяльність за такими напрямками: соціальна допомога, соціальна підтримка, соціальний захист, соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна корекція, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальне посередництво, соціальна адаптація, соціальна реабілітація. Якщо із

сім'єю учасника бойових дій працює соціальний працівник, то умовно можна визначити три ролі представника системи соціального захисту:

- по-перше, він виступає в ролі порадника коли інформує сім'ю про можливі труднощі, про важливість і можливості взаємодії подружжя між собою та з дітьми після повернення військовослужбовця із зони бойових дій;
- по-друге, він виступає консультантом з різноманітних питань: стосовно переваг, які надає сімейне законодавство, про організацію соціальної взаємодії, налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності в сім'ї учасника бойових дій, інформує батькам про можливості і способи забезпечення умов для нормального розвитку та виховання дітей в сім'ї;
- по-третє, він виступає в ролі захисника, оскільки відстоює права і свободи сім'ї як цілісного організму або окремих осіб сім'ї, якщо інший член сім'ї порушує ці права і свободи, своїми діями впливає на нормальну життєдіяльність сім'ї, має хімічні або інші залежності, проявляє жорстокість тощо.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення категорії «учасник бойових дій».
2. Окресліть законодавчу базу стосовно категорії учасників бойових дій.
3. Опишіть особливості соціальної роботи з учасниками бойових дій та чинники їх адаптації після повернення із зони бойових дій.
4. Розкрийте методи і форми соціальної роботи з учасниками бойових дій.

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайджест ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».
2. Основні напрямки реабілітації учасників бойових дій.
3. Заходи соціальної та професійної адаптації учасників.

Рекомендована література:[12, 27, 28].

ТЕМА 16. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЩО ПОВЕРНУЛИСЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1. Визначення категорії «Особи, які повернулися з місць позбавлення волі», «Особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі».
2. Принципи соціальної роботи та правове забезпечення осіб, які повернулися з місць позбавлення волі.
3. Методи і форми соціально-виховної роботи з колишніми засудженими.
4. Діагностична та профілактична робота з особами, які відбували покарання в місцях позбавлення волі.
5. Соціальна допомога колишнім засудженим.

Методичні рекомендації:

Згідно із ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» Особи, які повернулися з місць позбавлення волі – це особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом.

Засуджений – особа, яка визнана у судовому порядку винним у скоєнні злочину (як правило, з призначенням відповідного покарання). За кримінально-процесуальним правом засудженим визнається також особа, обвинувальний вирок якій ще не набув законної сили.

Засуджений – особа, яка визнана у судовому порядку винним у скоєнні злочину (як правило, з призначенням відповідного покарання).

Особливого змісту набуває соціальна робота із засудженими під час підготовки їх до звільнення з установи. За кілька місяців до закінчення терміну відбування засудженим покарання з ним проводять цикл заходів соціального спрямування:

- засуджений залучається до участі у роботі школи по підготовці до

звільнення, де щоденні заняття з ним проводять не лише соціальні працівники установи, а й представники поліції, прокуратури, суду, трудових та громадських організацій, адвокати, лікарі, представники релігійних організацій;

- психологи установи обстежують його для виявлення ступеня психологічної готовності до життя на волі, надають необхідну консультативну допомогу;

- соціальні працівники сприяють відновленню позитивних соціальних зв'язків засудженої особи з близькими та родичами;

- адміністрація установи надає допомогу засудженому у вирішенні питань побутового плану та працевлаштування після звільнення, направляє необхідні запити до територіальних органів поліції, центрів зайнятості, соціальних служб та місцевих підприємств.

Працівники патронажної служби мають право відвідувати в установах виконання покарань осіб, котрі підлягають звільненню, для консультування щодо перспективи їхнього життя на волі.

При патронажній службі мають бути центри соціальної адаптації, головна мета діяльності яких полягає у сприянні звільненим в їх професійній підготовці та працевлаштуванні, отриманні житла, реєстрації, правової, психологічної та медичної допомоги, відновленні соціально корисних зв'язків, правового статусу громадянина, а також проведенні з ними профілактичної роботи щодо попередження можливих правопорушень, рецидиву злочинів. Такі центри повинні мати житлові та виробничі приміщення.

Створюють їх за рахунок коштів місцевого бюджету та залучення інших зацікавлених організацій, підприємств та установ, як державних, так і кооперативних та громадських.

Однією із найефективніших технологій соціальної роботи у напрямку соціальної адаптації осіб, які повернулись із місць позбавлення волі, є соціальний супровід.

Постпенітенціарній соціальний супровід – цілеспрямована діяльність державних та недержавних організацій, соціального працівника (соціального

педагога) з питань реалізації соціальної політики щодо осіб, які повернулись із місць позбавлення волі, з метою створення необхідних умов для позитивної соціалізації.

Обраний варіант соціального супроводу має бути найефективнішим серед усіх можливих:

- узгоджується з клієнтом;
- реалізується через партнерські стосунки;
- орієнтується на конкретну проблему;
- поєднує форми індивідуальної й групової роботи;
- спрямований на використання інновацій соціальної роботи для

позитивної соціалізації молоді, яка повернулася з місць позбавлення волі.

Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу виступає індивідуальна та групова роботи.

Серед методів – консультування, представництво прав, психокорекція, тренінгові форми набуття соціальної компетенції та інші методи соціальної впливу.

Соціальний працівник для забезпечення рівня постпенітенціарного соціального супроводу має ґрунтовно бути обізнаним у правових, психологічних, педагогічних, соціокультурних питаннях, що стосуються досягнення мети.

Фахівці соціальних служб, здійснюючи соціальний супровід, орієнтують людину на стандарти демократичного суспільства.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення категорії «Особи, які повернулися з місць позбавлення волі», «Особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі».

2. Опишіть принципи соціальної роботи та правове забезпечення осіб, які повернулися з місць позбавлення волі.

3. Окресліть методи і форми соціально-виховної роботи з колишніми засудженими.

4. Розкрийте сутність діагностичної та профілактичної роботи з особами, які відбували покарання в місцях позбавлення волі.
5. Опишіть соціальну допомогу колишнім засудженим.

Завдання для самостійної роботи:

1. Ресоціалізація та соціальна адаптація осіб, що повернулися з місць позбавлення волі.
2. Соціальна робота з різними категоріями засуджених.
3. Функції соціального працівника у роботі з особами, що повернулись з місць позбавлення волі.

Рекомендована література:[27, 32].

**ТЕМА 17. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЮНИМИ МАТЕРЯМИ,
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІДМОВ ВІД НОВОНАРОДЖЕНИХ**

1. Поняття «Юні матері». Причин раннього материнства
2. Основні напрямками соціальної роботи з категорією юних матерів.
3. Створення профілактичних програм із запобігання раннього материнства.
4. Головні завдання з профілактики раннього материнства.
5. Супровід неповнолітньої матері як система соціальної допомоги. Соціальна реабілітація юних матерів.

Методичні рекомендації:

Юна мати – це жінка, яка народила дитину у віці до 18 років. Основні ознаки юної матері:

- вік до 18 років;
- наявність дитини, яку жінка народила до досягнення повноліття;
- юридичний статус неповнолітньої особи;
- обмежені соціально-економічні та психолого-педагогічні можливості у зв'язку з незавершеним процесом особистісного дозрівання.

Отже, юна матір – це дівчина, яка стала матір'ю до досягнення 18 років і має обмежені можливості для повноцінного догляду за дитиною через свій неповнолітній вік та недостатню соціальну зрілість. Тому юні матері потребують особливої уваги і підтримки з боку суспільства.

Основними напрямками соціальної роботи з даною категорією є:

1. профілактика раннього материнства та підліткової вагітності;
2. надання соціальної допомоги неповнолітнім матерям та їх соціальний супровід.

Серед головних причин раннього материнства є:

- культурні традиції;
- низький рівень освіти;
- психологію підліткового віку;
- недоліки у використанні протизаплідних засобів;
- схильність дівчат надавати особливої значущості стосункам зі старшими чоловіками;
- сексуальне насильство;
- дитинство з досвідом насильства.

Серед головних завдань з профілактики раннього материнства виділяють такі:

- виховання культури потреб, бажань, захоплень підлітків;
- виховання свідомого дбайливого ставлення до свого здоров'я, власного організму;
- стимулювання саморегуляції психофізичних можливостей особистості шляхом її
- включення у позитивну альтернативу (фізичні та психологічні випробовування, загартування, тренінги);
- формування науково обґрунтованих уявлень про анатомо-фізіологічні та психологічні зміни, що відбуваються в організмі у ситуаціях стресу, інформаційних перевантажень, аутотренінгу, самопсихотерапії, умінь і навичок самоконтролю та самооцінки поведінки.

В Україні організацією соціальної роботи з неповнолітніми матерям займаються соціальні служби різної підвідомчій підпорядкованості та їх фахівці (педагоги, психологи, медики, соціальні працівники та ін.).

В контексті соціальної роботи з неповнолітніми матерями комплексна соціальна допомога передбачає:

- захист прав і інтересів неповнолітніх матерів;
- соціально-психологічну допомогу;
- соціально-педагогічну допомогу;
- медико-соціальну допомогу;
- сприяння в отриманні пільг і т. ін.

Супровід неповнолітньої матері як система соціальної допомоги включає: поєднання і взаємопроникнення соціального, правового і психолого-педагогічного аспектів даної діяльності, широкий спектр різних видів соціальної підтримки, спрямованих як на вирішення актуальних проблем життєдіяльності неповнолітньої матері, так і на попередження виникнення нових негативних явищ, особливі види допомоги неповнолітній матері у вирішенні складних життєвих обставин, пов'язаних із матеріально-побутовими, соціально-економічними проблемами, потребою в оформленні чи відновленні документів тощо, налагодження консультативної допомоги.

Серед оптимальних моделей підтримки маленьких мам варто виділити проекти, що здійснюються у спеціалізованих центрах. Їх можна умовно розділити на три групи:

1. короткочасні проекти з надання допомоги малолітнім матерям;
2. програми статевої освіти;
3. надання допомоги у кризових центрах, пріоритетним напрямком діяльності яких є безпосередня стаціонарна робота з юними матерями.

В рамках подальшої соціальної реабілітації юних матерів тут здійснюються:

- розробка програми допомоги у професійному самовизначенні й отриманні профільної освіти;
- представлення інтересів в судах;

- сприяння в оформленні допомоги;
- соціальний патронаж;
- обстеження житлово-побутових умов;
- робота з найближчим оточенням;
- міжвідомча взаємодія;
- сприяння в працевлаштуванні.

Питання для самоперевірки:

1. Проаналізуйте поняття «Юні матері».
2. Причини раннього материнства.
3. Розкрийте основні напрямками соціальної роботи з категорією юних матерів.
4. Вивчить тему створення профілактичних програм із запобігання раннього материнства.
5. Окресліть головні завдання з профілактики раннього материнства.
6. Розкрийте тему супроводу неповнолітньої матері як система соціальної допомоги та соціальної реабілітації юних матерів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в Україні (доповідь).
2. Соціально-педагогічна робота з юними матерями закордоном. Країна на вибір (доповідь).
3. Потреби та проблеми юних вагітних як предмет соціальної роботи (презентація).

Рекомендована література: [23, 27].

ТЕМА 18. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЩО ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ

1. Поняття насилля, його різновиди та причини.
2. Законодавча база щодо категорії постраждалих від насилля.

3. Соціально-психологічна характеристика кривдника та жертви.
4. Функції соціальних працівників з категорією постраждалих від насилля.

Методичні рекомендації:

Насильство – це вчинки, які людина здійснює умисно з метою підкорення іншої людини своїй волі. Насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, психологічну, матеріальну) іншій особі; порушують права та свободи особи. Насильство чинить той, хто має значні переваги (фізичні, психологічні), що унеможливорює ефективний самозахист жертви насильства.

Види насилля:

Фізичне насильство – умисне нанесення одним однією особою іншій побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до смерті постраждалого, порушення його фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі й гідності.

Сексуальне насильство – форма насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності».

Психологічне насильство – насильство, пов'язане з впливом однієї особи на психіку іншої шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, приниження, що може завдати шкоди психічному здоров'ю.

Економічне насильство – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу й іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Функції соціальних працівників з категорією постраждалих від насилля:

1. Надавати психологічну підтримку, яка полягає в тому, щоб працівник переконав постраждалу, що її почуття й особисті справи важливі; допоміг

підвищити самооцінку жертви; допоміг постраждалій зрозуміти, що вона все робить правильно; підтримав жінку під час проходження юридичних процедур; допоміг зрозуміти, що жертва не відповідальна за насилля; заохотив вільно висловлюватися; переконав, що постраждалій допоможуть.

2. Інформувати суспільство про способи виявлення насилля; наслідки перебування під насильним тиском; необхідність знань про особисті й громадянські права; міфи і стереотипи щодо ролей окремих членів сім'ї та їх впливу на функціонування сім'ї; важливість обізнаності в правових аспектах домашнього насилля; способи отримання допомоги від установ, які допомагають жертвам насилля.

3. Мотивувати й надавати суспільству доступ до різних форм допомоги шляхом показу реальних можливостей виходу із ситуацій, пов'язаних із насиллям; заохочення прийняти самостійне рішення й уживання відповідних заходів щодо подолання насилля в сім'ї; заохочення вдаватися до інших форм допомоги: психотерапії, правової допомоги.

4. Розвивати здібності й навички, корисні для боротьби з насиллям, створюючи покрокові плани безпеки; аналізуючи окремі фактори розвитку конфліктів і фактори полегшення звільнення жертви від впливу винного; розвиваючи в суспільства навички, необхідні в процесі боротьби з насиллям: виклик поліції, збирання доказів, написання заяв тощо.

Крім того, робота соціальних працівників полягає в задоволенні соціальних і побутових потреб людей, які переживають кризу через насилля; наданні притулку й невідкладної допомоги постраждалим. Серед обов'язків соціальних працівників наявне й інституційне втручання, яке трактується як реакція на сигнали про домашнє насилля. Тобто соціальні працівники мають діагностувати сімейні ситуації; установлювати контакт із потерпілими й інформувати їх про права та можливості в отриманні допомоги

Питання для самоперевірки:

1. Поняття насилля, його різновиди та причини.
2. Зазначте основну законодавчу базу щодо категорії постраждалих від насилля.
3. Окресліть функції соціальних працівників з категорією постраждалих від насилля.

Завдання для самостійної роботи:

1. Технологія соціальної профілактики насилья (презентація).
2. ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (дайджест).
3. Соціально-психологічна характеристика кривдника та жертви (презентація).

Рекомендована література:[6, 7, 13, 21, 27].

ТЕМА 19.СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ НАРКОТИЧНУ ТА АЛКОГОЛЬНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ

1. Поняття «особа з алкогольною залежністю. Поняття «особа з наркотичною залежністю». Адикт. Адиктивна поведінка.
2. Критерії проблеми залежності.
3. Основні напрямки соціальної роботи в сфері залежностей. Соціальна профілактика залежностей.

Методичні рекомендації:

Адиктивна поведінка (від англ. addiction – пристрасть, пагубна звичка, схильність до чого-небудь) – позначається поведінка, спрямована на вживання (використання) якого-небудь агента, спроможного викликати залежність.

Суб'єкт адиктивної поведінки позначається терміном «**адикт**», як залежна людина.

Основні напрямки соціальної роботи в сфері наркотичної залежності:

- Консультування – до цього напрямку в нашій країні належить первинна профілактика наркотизму. Реалізується, головним чином, без участі правоохоронних органів;
- Втручання – до цього напрямку належить вторинна і третинна профілактика наркотизму. Реалізується за участю правоохоронних органів, установ, які здійснюють лікування і реабілітацію наркозалежних.

Соціальна робота з особами адиктами, може проводитись в умовах медичних закладів, спеціалізованих реабілітаційних центрів, а також здійснюватися в індивідуальній і груповій формах на базі неспеціалізованих соціальних служб, поєднуватись із соціальним супроводом залежної людини та її сім'ї. Для вирішення завдань соціальної реабілітації залежних осіб соціальними працівниками можуть використовуватись методи психодіагностики, індивідуального і сімейного консультування, групової соціальної роботи.

Консультування осіб, яким властиві адикції, спрямовується на формування у них мотивації контролю залежної поведінки або звернення за фаховою допомогою щодо її подолання, визначення особистісних цінностей і пріоритетів, пошук шляхів вирішення їхніх особистісних та сімейних проблем, забезпечення зайнятості тощо. Доцільним є застосування методики мотиваційного інтерв'ю, що передбачає поступове проходження разом із клієнтом етапів усвідомлення ним ризикованості або шкідливих наслідків власної поведінки, формування загальних намірів щодо зміни ризикованої поведінки, прийняття конкретного рішення щодо зміни власної поведінки або способу життя та планування роботи над собою, виконання запланованих дій, адаптації до нового способу життя та попередження рецидиву. В ході консультування близьких залежної людини вивчаються ті аспекти їх взаємодії з клієнтом, що закріплюють його адиктивну поведінку, та визначаються шляхи корекції таких взаємовідносин.

Однією із найпоширеніших форм соціальної реабілітації осіб, яким властиві як хімічні, так і нехімічні залежності, є реабілітація в терапевтичних спільнотах (групах самопомогі) за моделлю «12 кроків». Реабілітація за цією моделлю передбачає своєрідне когнітивне перепрограмування залежної особи – створення нової системи настанов щодо себе, залежності, поведінки та взаємовідносин, і здійснюється в ході систематичних зустрічей відкритої групи осіб, які мають подібні адикції. Участь у таких зустрічах допомагає людині усвідомити власну залежність, утримуватись від адиктивної поведінки та спрямувати свої зусилля на конструктивні цілі.

Модель «12 кроків» підтвердила свою ефективність при реабілітації осіб, які страждають на хімічні залежності, проте її застосування при роботі з особами з нехімічними адикціями викликає певні застереження. Так, програма «12 кроків» передбачає обов'язкове повне утримання від адиктивних дій, що неможливо у випадку соціально-прийнятних видів адиктивної поведінки. Застосування каяття за зло, причинене іншим внаслідок адиктивної поведінки, та спокутування провини у якості засобу стримування може загострити особистісні проблеми, а відсутність в групах самодопомоги професійного фасилітатора не дозволить залучити до них осіб, які мають труднощі міжособистісного спілкування.

При роботі зі залежними особами, які не перебувають у стані глибокої соціальної дезадаптації, або яким властиві соціально-прийнятні види адиктивної поведінки, доречнішим є застосування методу групової соціальної роботи, що передбачає наявність в групі професійного фасилітатора та поєднання взаємодопомоги учасників із елементами соціально-психологічного і просвітницького тренінгу.

Групова робота може ставити за мету не стільки подолання залежності, скільки набуття здатності контролювати адиктивний потяг і поведінку та досягнути певного рівня соціальної адаптованості. При цьому група з одного боку, наснажує людину на зміну власної поведінки, заохочує утримання від небезпечних її форм, сприяє переоцінці цінностей, надає психологічну підтримку в процесі подолання проблем, а з іншого боку – виконує функції своєрідного соціального контролера. Участь у групі дозволяє залежній особі структурувати власне життя, звикнути до необхідності дотримуватись певних правил і самообмежень, обмінятися досвідом подолання проблем, розвинути необхідні для цього соціальні навички і таким чином подолати певне коло чинників своєї адиктивної поведінки.

Питання для самоперевірки:

1. Вивчити поняття «особа з алкогольною залежністю. Поняття «особа з наркотичною залежністю». Адикт. Адиктивна поведінка.
2. Визначити критерії проблеми залежності.

3. Окреслити основні напрямки соціальної роботи з адиктами.

Завдання для самостійної роботи:

1. Соціальна робота з профілактики наркоманії серед молоді (презентація).

2. Аналіз діяльності українських центрів роботи з залежними (презентація).

3. Визначення засобів організації соціального супроводу сімей, члени яких мають алкогольну залежність (доповідь).

Рекомендована література: [27, 30].

ТЕМА 20. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

1. Поняття «Суїцид», «Суїцидальна поведінка». Групи суїциду.

2. Мотиви суїцидальної поведінки. Чинники суїцидальної поведінки. вікові особливості суїцидальної поведінки.

3. Аналіз професійних задач фахівців соціальної роботи у роботі з особами, які чинили спробу самогубства чи мають суїцидальну та аутодеструктивну поведінку.

4. Групи функцій соціального працівника при роботі з особами, які мають суїцидальну поведінку.

5. Зміст практичної соціальної роботи з особами з суїцидальною поведінкою.

Методичні рекомендації:

Суїцид (лат. sui – себе і caedere – вбивати) – навмисне самоуш-кодження зі смертельним фіналом. Замах людини на власне життя кваліфікують як самогубство за умови, що вона усвідомлює значення своїх дій і керує ними. У всіх інших випадках здійснення людиною дій, які завдають шкоди її психічному чи фізичному здоров'ю, кваліфікується як аутоагресивна поведінка/нещасний випадок.

Суїцидальна поведінка є слідством соціально-психологічно дезадаптації особи в умовах мікросоціального конфлікту. Це результат взаємодії ситуаційних і особистісних факторів. Як відомо, суїцидальна поведінка вмотивована усвідомленим бажанням людини скоїти самогубство, позбавити себе життя. Самогубство є крайнім виявом аутоагресії, свідоме, умисне само-позбавлення життя.

Види суїцидальної поведінки:

Неусвідомлюване самогубство. Окрім усвідомлюваних суб'єктом мотивів його дій, вчинки людини можуть бути спричинені неусвідомлюваними потребами, які утворюють основу несвідомої сфери психіки людини. За однією з гіпотез, ризикована гра є проявом неусвідомлюваного прагнення до смерті внаслідок посиленої дії інстинкту смерті.

Самогубство, як ризикована гра і ризикована безпечність. Окремі люди схильні до екстремальних розваг з ризиком для життя та здоров'я. Такі ігри можуть завершитися фатально. Особи, які грають зі смертю, усвідомлюючи наслідки, очікують на захоплення, визнання інших людей, нерідко отримують

Задоволення від страху, який супроводжує їх екстремальну поведінку. Ризиковану поведінку апатичних, безтурботних і легковажних осіб відповідно до її психологічної сутності називають ризикованою грою, ризикованою безпечністю.

Кризове втручання соціального працівника в ситуацію суїцидальної поведінки людини починається з виявлення проявів суїцидальної поведінки і факторів, які виступають пусковим механізмом до потенційного суїциду.

Дослідники і практики в сфері кризового втручання в ситуацію суїцидальної поведінки клієнта виділяють декілька основних груп факторів:

- суїцидальна спроба і загроза;
- ситуаційні фактори;
- Сімейні фактори;
- емоційні фактори (депресія);
- порушення поведінки;

- соціальні групи і фактори «ризиків».

Слід звернутися до змісту практичної соціальної роботи, а саме до її напрямів та технологій, з яких можна виділити три групи функцій соціального працівника у роботі з особами, які мають схильність до суїцидальної поведінки, а саме превентивна, інтервентивна, поствентивна.

Всю сферу діяльності соціального працівника при роботі з особами, які мають суїцидальну поведінку, можна поділити на такі напрями:

- Профілактика суїцидальної активності;
- Робота з випадком суїцидальної спроби чи наслідками аутодеструктивної поведінки;
- Індивідуальна робота з окремим випадком суїцидальної спроби (social casework);
- Групова робота з особами, які здійснювали суїцидальні спроби;
- Робота із випадком «завершеного» суїцида.

Виходячи з переліку видів категорій клієнтів, проблема яких прямо чи безпосередньо стосуються суїцидальної активності чи аутодеструктивних дій, можна провести порівняльний аналіз форм роботи, які застосовуються у різних сферах науково-практичної діяльності стосовно подолання цих проблем.

Питання для самоперевірки:

1. Опишіть поняття «Суїцид», «Суїцидальна поведінка». Групи суїциду.
2. Розкрийте мотиви суїцидальної поведінки. Чинники суїцидальної поведінки. вікові особливості суїцидальної поведінки.
3. Проаналізуйте аналіз професійних задач фахівців соціальної роботи у роботі з особами, які чинили спробу самогубства чи мають суїцидальну та аутодеструктивну поведінку.
4. Охарактеризуйте групи функцій соціального працівника при роботі з особами, які мають суїцидальну поведінку.
5. Зазначте зміст практичної соціальної роботи з особами з суїцидальною поведінкою.

Завдання для самостійної роботи:

1. Функції соціального працівника при роботі з особами, схильними до суїцидальної поведінки (доповідь).
2. Профілактика суїцидів та суїцидальної поведінки в сучасній соціальній роботі (доповідь).
3. Рекомендації щодо профілактики суїцидальних тенденцій серед учнів (презентація).

Рекомендована література: [27, 30, 31].

ТЕМА 21. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПАЛІАТИВНИМИ ХВОРИМИ

1. Поняття «Паліативної допомоги».
2. Рівні та компоненти паліативної допомоги.
3. Роль соціальних працівників у системі паліативної допомоги.
4. Концепції соціальної роботи з паліативними хворими.
5. Рівні діяльності соціальних працівників з паліативними хворими.

Методичні рекомендації:

Паліативна допомога — це вид медичної допомоги, основним завданням якої є полегшення симптомів і зменшення страждань від невиліковної хвороби. Паліативна допомога може надаватися одночасно з основним лікуванням пацієнта та за участі мультидисциплінарної команди до складу якої входять лікарі, медсестри, працівники соціальних служб, психологи та капелани. Тобто, в умовах України та діючих організаційно-правових форм, паліативна допомога має надаватися як структурами охорони здоров'я, так і органами соціального захисту – у частині паліативного догляду.

Джерело: Семігіна, Т. В. Соціальна робота у моделі паліативної допомоги: функції та виклики / Т.

В. Семігіна. - С.54-58

Знання компетенцій є важливою складовою для глибокого розуміння ролей соціального працівника в системі надання паліативної допомоги. Компетенції пов'язані з діяльністю, яка в свою чергу пов'язана з ролями фахівця з соціальної роботи під час надання паліативного догляду, адже для виконання певних завдань, які притаманні певній ролі – працівники повинні мати відповідні компетенції.

Компетенції соціальних працівників, не тільки у паліативній сфері, поділяють на 4 групи:

- Особисті компетенції – це ті, які включають в себе цінності особи, що необхідні для виконання роботи, такі як емпатія, повага та співчуття.
- Загальні компетенції – ті, які знадобляться в різних видах роботи, до якої залучається соціальний працівник, наприклад, навички усної/письмової комунікації.
- Компетенції, які необхідні для початку практичної роботи – це специфічні навички та знання, які потрібні фахівцю на початку роботи в новій

сфері чи просто на перших етапах своєї практичної діяльності.

- Розширенні професійні компетенції – це ті знання та навички, які набувається в процесі практики та більш глибокого вивчення певної сфери.

Ролі соціальних працівників в моделі хоспісної /паліативної допомоги:

- фасилітатор – фахівець, який допомагає іншим досягти їх поставлених цілей через налагодження роботи групи або співпраці між групами;

- гайткіпер – фахівець, який надає або навпаки забороняє доступ до соціальних послуг;

- регулятор – фахівець, який контролює неприйнятну поведінку, щоб зберегти соціальний порядок, а також мінімізує можливість шкоди, яку клієнт може завдати сам собі або оточуючим;

- адвокат – фахівець, який адвокатує від імені клієнта;

- радник – фахівець, який працює безпосередньо з клієнтами та допомагає справитись з персональними потребами;

- менеджер з догляду – фахівець, який організовує послуги, але в той же самий час майже немає прямого контакту з отримувачами цих послуг;

- агент соціального контролю – зберігає соціальну систему від впливу осіб з проблематичною поведінкою;

- партнер – фахівець, який працює разом з людиною або групою людей в складних життєвих обставинах.

- оцінювач ризику та потреб – фахівець, який спостерігає за клієнтом, а також проводить оцінку потреб.

Питання для самоперевірки:

1. Поняття «Паліативної допомоги».

2. Проаналізуйте рівні та компоненти паліативної допомоги.

3. Охарактеризуйте ролі соціальних працівників у системі паліативної допомоги.

4. Проаналізуйте концепції соціальної роботи з паліативними хворими.

5. Опишіть рівні діяльність соціальних працівників з паліативними хворими.

Завдання для самостійної роботи:

1. Державний стандарт паліативного догляду (дайджест).
2. Державний стандарт стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності (дайджест).
3. Соціальна робота у моделі паліативної допомоги: функції та виклики (реферат).

Рекомендована література:[2, 27].

ТЕМА 22. СОЦІАЛЬНА РОБОТА

З КЛІЄНТАМИ ПОСТРАЖДАЛИМИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

1. Визначення поняття торгівлі людьми.
2. Сутність і причини торгівлі людьми.
3. Характеристика потенційних груп ризику.
4. Види торгівлі людьми.
5. Соціальна профілактика торгівлі людьми.

Методичні рекомендації:

Торгівля людьми – це здійснювані з метою експлуатації вербування, переміщення, передача, переховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів (стаття 3(а) Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності). При

цьому згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо стосовно неї було використано будь-який із зазначених заходів впливу.

Найбільш уразливими до торгівлі людьми є: особи-мігранти; особи, звільнені з місць позбавлення свободи; особи, які зазнали насильства (зокрема сексуального); матеріально незабезпечені особи; особи з проблемами психічного здоров'я; безробітні; незаміжні жінки; самотні матері; розлучені особи; молодь; діти вулиці; діти-сироти; вихідці з неблагополучних сімей.

Торгівля людьми – це сукупність таких ознак:

- вербування;
- перевезення;
- передача;
- продаж;
- усиновлення (удочеріння) у комерційних цілях, використання в порнобізнесі;
- використання у військових конфліктах;
- залучення до злочинної діяльності;
- трансплантація чи насильницьке донорство;
- примус до заняття проституцією;
- рабство і ситуації, подібні до рабства;
- примусова праця;
- залучення в боргову кабалу;
- використання шантажу, погроз, насильства.

Торгівля людьми має різні види, серед яких примусова праця, рабство, звичаї подібні до рабства, сексуальна експлуатація, використання у порнобізнесі, примусова вагітність, вилучення органів, проведення дослідів над людиною, використання у жебрацтві, втягнення в злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, продаж дитини.

Діяльність соціальних працівників полягає у вивченні стану справ відносно дотримання прав людини, відстоюванні їх на практиці, створення умов для попередження та усунення порушень цих прав. Конкретними завданнями соціальної роботи у сфері торгівлі людьми є:

- профілактика торгівлі людьми;
- допомога потерпілим від торгівлі людьми у реалізації та захисті цих прав;
- усунення умов, що сприяють виникненню торгівлі людьми.

Питання для самоперевірки:

1. Надайте визначення поняття торгівля людьми.
2. Опишіть сутність і причини торгівлі людьми.
3. Охарактеризуйте потенційні групи ризику торгівлі людьми.
4. Вкажіть основні види торгівлі людьми.
5. Опишіть соціальну профілактику торгівлі людьми.

Завдання для самостійної роботи:

1. Стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми (дайджест).

2. Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми (дайджест).

3. Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми (реферат).

Рекомендована література:[1, 9, 15, 16].

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми URL: <http://surl.li/ecbdw>.
2. Державний стандарт паліативного догляду URL: <http://surl.li/yevx>.
3. Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13#Text>.
4. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text>.
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
6. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
7. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
8. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.
9. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.
10. Закон України «Про соціальні послуги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
11. Законом України «Про основні засади молодіжної політики» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.
12. Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.
13. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В.,

Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2020. – 196 с.

14. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації / Автор-упорядник: Гусак Н.Є. – К., 2015. – 62 с.

15. Кулава К.О. Розвиток державної політики у сфері протидії торгівлі людьми Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. № 6. С. 175-185.

16. Кулава К.О. Торгівля людьми: основні поняття та види експлуатації Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. № 7.С. 186-197.

17. Лактіонова Г.М. Соціальна робота з людьми без визначеного місця проживання та особами, звільненими з місць позбавлення волі. Навчальний посібник. – К., 2011.

18. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник / І.В. Манохіна. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. – 276 с.

19. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: пріоритети та стандарти Київ:Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 175 с. URL: <https://bit.ly/3fkRaLt>.

20. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

21. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : навч.-метод. посіб. : у 2 т. Т. 1. / кол. авт. : О. М. Бандурка, О. І. Бандурка, В. О. Брижик та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – Київ : Україна, 2013. – 130 с.

22. Соціальна робота в інклюзивному суспільстві: навч. посіб. / С.Я. Харченко, С.О. Сисоєва, Н.П. Клокар. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019.

23. Соціальна робота в Україні: [підручник] / [Лушин П.В., Безпалько О.В., Бондаренко З.П. та ін.]; за ред.: П.В. Лушина, О.В. Безпалько, І.М. Яковенко. – К.: НАКККІМ, 2017. – 423 с.

24. Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник / За ред.

О.В.Безпалько, І.М. Яковенко – К.: НАКККиМ, 2020. – 233 с.

25. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами / За ред. В.П. Андрущенка. – Харків, 2017. – 100 с.

26. Соціальна робота з людьми, які живуть з ВІЛ/СНІД: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. академіка НАПН України, д.п.н., проф. Ж.В. Петровича. – К.: ФОП Корзун Д.Ю., 2018 – 79 с.

27. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів / Мітіна С.В., Белавін С.П., Орловська О.А., Журавель О.П., Стеблянка О.Г. та ін. – К.: Галактика. – 2021. – 436 с.

28. Соціальна робота з учасниками бойових дій: навч. посіб. / Г. М. Лактіонова. – Київ : Наук. світ, 2015.

29. Сучасні технології соціально-педагогічної роботи з дітьми групи ризику : навчальний посібник / за заг. ред.: Капська А. Й. – К. : ЦП «Компринт», 2019.

30. Теорії і методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / [Л.В. Мардахаєв, Т.В. Семигіна, І.І. Мигович та ін.; за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича]. – К.: Академвидав, 2019.

31. Теорія, історія та методика соціальної роботи: навч.-метод. посіб. / [Л. М. Мартова та ін.]; за заг. ред. Л. М. Мартової. – Дніпро : ЛПРА, 2019.

32. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Поляничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

33. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / за заг. ред. А. Й. Капської. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2016.

34. Технології соціально-педагогічної роботи з дітьми групи ризику: навч. посіб. / авт. кол.: Н. А. Басюк та ін. ; за заг. ред. К. Б. Левченко, В. Г. Панка, І. І. Ткач. - Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2019.

35. Хлівнюк Т.П., Кулава К.О. Методи соціального консультування різних категорій сімей та осіб. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Педагогіки і

психології. 2021. № 67 – С. 122-127. ISSN 2415-7872 .

36. Kulava Kateryna. Conceptualization of trafficking in human beings as a global problem/ Modern Science. Moderní věda. Praha. Česká republika, Nemoros. 2021. № 6. С. 72–79. (ISSN)ISSN 2336-498X.

Навчальне видання

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

Методичний посібник
до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота

Укладачі

Хлівнюк Тетяна Петрівна
Кулава Катерина Олександрівна

В авторській редакції

Підписано до друку 12.09.2023.
Формат 60х88/16. Обсяг 1,5 друк. арк.
Наклад 50 прим. Зам. № 4487/11.

Надруковано у ФОП Бондаренко М.О.
м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60.
т. +38 0482 35 79 76
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.